

WAT WETEN WIJ OVER TURKIJE ?

Prof. Dr. Rik Coolsaet

Inauguratie van het 'Centrum Turkse Studies' aan de Universiteit Gent, 31 mei 2011

U neemt de auto in Istanbul, steekt de mythische Bosporus over en rijdt over de Anatolische vlakte tot in Nemrut Dağı, duizend kilometer verderop, waar Antiochus Theos begraven ligt onder een piramide van kiezelsteentjes, een vernuftige grafconstructie waar tot op heden geen archeoloog in geslaagd is om binnen te treden. U passeert steden met illustere namen: Konya – de bakermat van de Mevlevi Soefi orde (ook wel dansende derwisjen genaamd); Aksaray – met zijn caravanserails uit de tijd van de Seltsjoekse rijk; Kaiseri – het verkeersknooppunt van de al even fabelachtige Zijderoute.

Op die fonkelnieuwe asfaltweg, letterlijk in de *middle of nowhere*, doemt dan plotsklaps nu eens een concessiehouder van een Duits luxeautomerk op, dan weer een hypermodern bedrijvencomplex, een nagelwit kantorengedouw of een hyperrecent benzinstation-annex-garage. Maar verlaat u de hoofdweg, dan belandt u in een oeroud Anatolisch dorp, meer puin dan dorp. Een snapshot van het eenentwintigste-eeuwse Turkije – een land dat voor menig Europeaan veelal in clichés gehuld blijft.

Ooit was Turkije's voorganger, het Ottomaanse Rijk, een culturele baken – in vergelijking met Europa. Voltaire vergeleek in zijn *Traité sur la tolérance* uit 1763 het Ottomaanse Rijk met het christelijke Westen. De vergelijking viel gunstig uit voor het Ottomaanse Rijk. Het islamitische Constantinopel leek hem daarbij een paradijs van tolerantie in vergelijking met het intern ruziënde Westen, waar christelijke godsdiensten voortdurend met elkaar op de vuist gingen. Nadien vergeleed het Ottomaanse Rijk naar de status van de zieke man van Europa. Intern te verzwakt om weerstand te kunnen bieden aan de concurrerende Europese mogendheden van de negentiende eeuw verloor het land zijn glans en zijn macht. Vier militaire staatsgrepen op 40 jaar tijd en een schier eindeloze verdrukking tegen een deel van zijn bevolking, gaven het land het gelaat van een in zichzelf gekeerd, achtergebleven, autoritair regime, met gastarbeiders als belangrijkste exportproduct.

Dat Turkije is niet meer. In het Turkije van vandaag vindt een fascinerende politieke en maatschappelijke mutatie plaats. David Cameron noemde het Europa's eigenste BRIC-land – het selecte kransje van 's werelds snelst groeiende landen en grootmachten in spe. Het heeft een almaar toenemende aantrekkingskracht op zijn omgeving. De Turkse populaire cultuur, en in het bijzonder de Turkse *soap opera's*, en '*made-in-Turkey*' producten kennen in de Turkstalige, maar ook in de Arabische buurlanden een succes dat soms vergeleken wordt met dat van de Hollywood films in het naoorlogse Europa. Diplomatiek affirmeert het zich heden ten dage alom en in tal van delicate internationale kwesties.

Turkije is bovendien in het midden van een ingrijpende maatschappelijke omwenteling, als gevolg van de verschuiving van het economische zwaartepunt in het land. Je zou de maatschappelijke consequenties daarvan nog best kunnen vergelijken met de recente politieke geschiedenis van België – een wat ongebruikelijke vergelijking wellicht, maar voor een politieke wetenschapper een boeiend

onderwerp voor comparatief onderzoek. In België begon het economische zwaartepunt in de jaren zestig te verschuiven van Wallonië naar Vlaanderen, als gevolg van de gelijktijdige neergang van de zware industrie in het zuiden van het land en de aankomst van Amerikaanse multinationals in het noorden, waar ze nieuwe technologieën, technieken en bedrijfsmethodes introduceerden. Dat legde meteen de basis van de economische opmars van Vlaanderen. Deze verschuiving deed het Belgische staatsbestel en zijn politieke structuren in al hun voegen kraken – en te oordelen naar de aanslepende politieke impasse in België zijn we daarmee nog steeds niet in het reine. Morgen nemen we het wereldrecord regeringsformatie over van Cambodja, dat op 353 dagen stond.

Turkije worstelt heden ten dage met de maatschappelijke en politieke gevolgen van een soortgelijke verschuiving van het economische zwaartepunt, van de oude dirigistische elite die politieke en economische macht combineerde en monopoliseerde (zoals in vele Arabische landen), naar de nieuwe middenklassen uit Anatolië. Deze economische aardverschuiving startte in de jaren 80 als gevolg van het beleid van eerste minister Turgut Özal om buitenlandse investeringen naar Anatolië te lokken en kleine en middelgrote ondernemingen stimuleerde. Deze werden de pijlers van de Turkse exportindustrie in de jaren 90, want vervolgens leidde tot formidabele economische groeicijfers in het eerste decennium van deze eeuw. Met een groei van zijn bnp met 10 % in 2010 verdient Turkije terecht de omschrijving van Europa's groeiland bij uitstek.

Net zoals in België heeft ook deze aardverschuiving een diepe maatschappelijke polarisering in de hand gewerkt. Sinds de jaren tachtig kwam vanuit Anatolië een binnenlandse massamigratie op gang richting grote steden, zoals Istanbul en Ankara. De komst van grote groepen minder geschoolde en meer religieuze Turken – met de AK partij als hun politiek boegbeeld – heeft bij seculiere stedelingen geleid tot angst dat hun levensstijl in het gedrang komt. Het volstaat in Istanbul rond te lopen en links en rechts een praatje te slaan en snel wordt het duidelijk dat de nieuwkomers uit Anatolië met nauwelijks verborgen misprijzen worden aangekeken door de inwoners van Istanbul. Controverses rond de hoofddoek zijn als gevolg daarvan ook in Turkije dagelijks nieuws geworden (ook al daalt het aantal vrouwen met hoofddoek). Het is alsof beide groepen uit verschillende landen komen. Twee landen in één land, overgoten met wederzijdse clichés. Ook hierin lijken België en Turkije op elkaar.

Wie nog met het cliché zit van Turkije bestuurd door een almachtig leger, zal wellicht moeilijk aannemen dat het land vanaf de jaren 80 stilaan een levende parlementaire democratie is geworden. Dat is niet op de eerste plaats te danken aan de druk van de Europese Unie, zoals iets te vaak wordt beweerd. In een recent opiniestuk schreef Hilmi Kaçar naar mijn mening terecht dat 'de drang naar een betere democratie grotendeels vanuit de Turkse samenleving zelf komt. ... De suggestie dat alle positieve ontwikkelingen in Turkije aan "Brussel" te danken zijn, is erg paternalistisch tegenover het rijke binnenlandse debat dat momenteel aan de gang is'.

Het Turkije van 2011 is vrijer dan het in de afgelopen decennia ooit geweest is. Onderwerpen die lange tijd taboe waren, worden vandaag openlijk besproken, zoals het drama van de Ottomaanse Armeniërs van 1915 of de aanhoudende achterstelling van de Koerden in het oosten van het land. Niet dat alles rozengeur is. Tientallen journalisten zitten in de gevangenis, zo heeft de OVSE onlangs bekend gemaakt. De steeds dieper wordende kloof tussen de nieuwe politieke elite rond de AK partij en de oude

Kemalistische elite dreigt de stabiliteit van het land te ondergraven, want tussen beide lijkt geen middenweg mogelijk. Grijs is een kleur die niet vaak voorkomt in het Turkse debat – het is wit of zwart. De Koerdische problematiek lijkt opnieuw te verzanden. Een deel van de progressieve medestanders van de AK partij is sinds 2006 steeds meer ontgoocheld geraakt in het beleid van eerste minister Erdogan. En net als in de meeste Europese landen kan tenslotte ook hier een populistische opstoot niet uitgesloten worden als Turkije op 12 juni naar de verkiezingen trekt.

Maar dat de regionale aantrekkingskracht van Turkije – de Turkse *soft power* – recent is toegenomen, valt niet te ontkennen, zeker in de Arabische wereld dat vandaag zijn equivalent beleeft van onze Mei '68. Als er zoiets bestaat als een Turks model, dan laat het zich alvast niet simpel samenvatten. Het is voor een deel het voor velen originele huwelijk tussen de islam en de seculiere staat. Maar het stoelt ook op de Turkse economische vooruitgang – en evenzeer op het mogelijke Turkse lidmaatschap van de Europese Unie.

Islam en democratie, zo lijkt het Turkse voorbeeld te illustreren, zijn dus helemaal niet onverzoenbaar. Het combineert een seculiere staat die garant staat voor individuele vrijheden met de individuele vrijheid van zijn inwoners in de beleving van hun godsdienst. Die combinatie inspireert zelfs de jongere generatie in de klassieke islamistische partijen, zoals de Moslim Broeders, die het conservatisme van de oude kaders niet langer lusten. Het Turkse experiment om het geloof te gebruiken als hefboom voor maatschappelijke vooruitgang lijkt aan te slaan en aan te spreken. De debatten over de herziening van de *Hadith* passen in hetzelfde plaatje.

Maar de invloed van Turkije beperkt zich niet tot de Arabische wereld. Sinds Ahmet Davutoglu – ooit omschreven als de Turkse Kissinger – in 2009 minister van buitenlandse zaken werd, experimenteert de Turkse diplomatie, op het kruispunt tussen Oost en West, met een origineel recept van 'zero problems with neighbors', dat oude geschillen wegmasseert en Turkije in de rol duwt van regionaal geopolitiek zwaartepunt. Van de Kaukasus over het Midden-Oosten tot in Centraal-Azië laat de Turkse invloed zich thans gelden. Turkije bemiddelt, soms alleen, soms met Brazilië, in het Iraanse kernprogramma, tussen Fatah en Hamas, tussen Syrië en het Westen, in Afghanistan en Pakistan.

Dat diplomatieke activisme van Turkije heeft zijn eigen cliché in het leven geroepen. Sommige waarnemers, vooral in de Verenigde Staten, zien hierin een teken dat het land zich afkeert van het Westen en zich voortaan op het Oosten oriënteert. Het is wat het is, namelijk een cliché. Maar het cliché vindt ook wel aanhangers in Turkije zelf. De aarzelende, dubbelzinnige en soms ronduit vijandige attitude van sommige lidstaten van de EU betreffende het Turkse lidmaatschap, heeft Europa's imago in de Turkse bevolking vanaf 2007 manifest aangetast en is koren op de molen gebleken van de Turkse tegenstanders van dat lidmaatschap. Daardoor valt nu in Turkije steeds luider de stelling te horen dat het de EU niet nodig heeft omdat het op eigen kracht kan uitgroeien tot een regionale en zelfs mondiale grootmacht.

Tegenstand tegen het Turkse lidmaatschap heeft tot eigenaardige coalities geleid. In Europa stellen velen zich de, doorgaans onuitgesproken, vraag hoe een overwegend islamitisch land ooit een plaats zal kunnen vinden in Europa. Dat brengt in Europa een anti-Turkse coalitie op de been tussen conservatieve

christendemocraten en seculieren, ook ter linkerzijde. In Turkije wordt het lidmaatschap van de EU dan weer bestreden door ultranationalisten, extreemrechts en Kemalisten. De religieus geïnspireerde AK partij – die zich naar analogie van de Europese christendemocraten omschrijft als een ‘moslimdemocratische’ partij – is daarentegen een overtuigd voorstander van toetreding, als een hefboom in hun beleid om het land naar westers model te liberaliseren. De AK partij is vandaag dan ook de belangrijkste voorstander van toetreding van het land tot EU. Deze partij heeft meer gedaan voor de modernisering van Turkije dan alle seculiere partijen in de afgelopen jaren.

De echte inzet van het debat over het Turkse lidmaatschap van de EU is dan ook welk soort Turkije Europa aan zijn grenzen wil. Europa kan Turkije omarmen en opnemen in onze politieke cultuur en instellingen. Het Turkse economische dynamisme en zijn *allround* diplomatie naar zijn buurlanden zal de mondiale machtspositie van Europa versterken. Ons continent zal dan niet langer de speelbal zijn in het machtsspel van de groten in de wereld. Als de Turkse en Europese tegenstanders elkaar echter vinden en het Turkse lidmaatschap definitief wordt afgevoerd, dan riskeert Turkije zich te ontwikkelen tot een wispelturige en nationalistische grootmacht aan Europa’s grenzen. Het zal onvoorspelbaar balanceren tussen Washington, Europa en de rest van de wereld, enkel voortgeduwd van zijn belangen. De eerste en grootste slachtoffers hiervan zullen die Turken zijn die in een lidmaatschap van de EU een bijkomende dam hadden gezien tegen een terugkeer naar een militaristisch, immobiel en autoritair bewind in Ankara.